

ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ, ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ

УДК 930+94(477)+008(477)+929(477)

Грінберг Лариса Феліксівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри інформаційної,
бібліотечної та архівної справи
Київського національного університету
культури і мистецтв
loura_greenberg@ukr.net

**ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО У КАРТИНІ СВІТУ
ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША**

Мета роботи. З'ясувати концептуальний підхід П. Куліша до проблеми «національного» як до першооснови національної ідеї. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні проблемного, логічного й системного методів, завдяки яким визначено зміст культурологічної концепції, охарактеризовано складові картини світу П. Куліша в еволюції його історіософського світобачення. **Наукова новизна.** Виявлено культурологічний характер інтерпретації П. Кулішем проблеми національного та специфіковано картину світу у його історіософському світобаченні. **Висновки.** Як важливу складову картини світу П. Куліша ми розглядаємо релігійну картину світу, яка здатна відбити суспільно-політичні погляди П. Куліша, його «українофільство» під час формування світобачення і його релігійних переконань, яка є певним вирішенням проблеми національного на шляху еволюції його історіософського світобачення і визначення ним в подальшому української національної ідеї.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, культурологія, національне, картина світу, історіософське світобачення, українська національна ідея.

Грінберг Лариса Феліксівна, кандидат исторических наук, доцент кафедры информационного, библиотечного и архивного дела Киевского национального университета культуры и искусств

Проблема национального в картине мира Пантелеймона Кулиша

Цель работы. Выяснить концептуальный подход П. Кулиша к проблеме "национального" как к первооснове национальной идеи. **Методология** исследования заключается в применении проблемного, логического и системного методов, благодаря которым позволили определено содержание культурологической концепции, охарактеризованы составляющие картины мира П. Кулиша в эволюции его историософского мировоззрения. **Научная новизна.** Виявлено культурологический характер интерпретации П. Кулишем проблемы национального и специфицирована картина мира в его историософском мировоззрении. **Выводы.** Как важную составляющую картины мира П. Кулиша мы рассматриваем религиозную картину мира, которая способна отразить общественно-политические взгляды П. Кулиша, его «украинофильство» при формировании мировоззрения и его религиозных убеждений, которая является определенным решением проблемы национального в ходе эволюции его историософского мировоззрения и определения им в дальнейшем украинской национальной идеи.

Ключевые слова: Пантелеймон Кулиш, культурология, национальное, картина мира, историософское мировоззрение, украинская национальная идея

Greenberg Larysa, PhD in History, associate professor of information, library and archives of Kiev National University of Culture and Arts

The problem of the national in picture of the world Panteleimon Kulish

The purpose of the work. Find out Kulish conceptual approach to the issue of "national" as a fundamental principle of the national idea. Research methodology is problematic application, logical and systematic methods by which allowed defining the content of cultural concepts described components worldview Kulish historiosophical in the evolution of his worldview. Scientific novelty. Cultural found in nature interpretation Kulish problems of national and world picture is specified in its historiosophical worldview. Conclusions. As an important part of the world picture Kulish we consider the religious view of the world that is able to repel the socio-political views Kulish, his "Ukrainophilism" during the formation of his world view and religious belief, which is a kind of national solution towards the evolution of his worldview historiosophical and his determination to further Ukrainian national idea.

Key words: *Pantheyleymon Kulish, culturology, national, the picture of the world, historiosophic outlook, national idea.*

Актуальність теми дослідження. На певному етапі розвитку для української гуманітарної думки стала доволі традиційною констатація відчутного браку узагальнюючих досліджень національної культури, що поставала б в органічній єдності всіх її компонентів. Йдеться здебільшого про ситуацію, коли досліджувались ті чи інші форми, явища української культури в цілому, але лише щодо обмеженого кола могло йтися про власне культурологічну рефлексію. [16]

Поновлення інтересу до вивчення життя і діяльності П. Куліша виявилось 1991 року, коли Україна здобула незалежність і в сучасному українському суспільстві назріла нагальна потреба у поверненні імен тих діячів науки і культури, які своєю звитяжною працею і патріотизмом прислужилися справі національного відродження.

Українські вчені досліджують різні аспекти української культури: філософський (О.Горський, О. Забужко, М. Попович), історичний (Г. Касьянов, Н. Шип). А. Катренко, О. Гриценко, Л. Мельник, І. Дзюба, ; із діячів української діаспори – це Г. Грабович, Л. Винар, І. Берлін, І. Лисяк-Рудницький, О. Мотиль, О. Пріцак, М. Шлемкевич – які уточнюють та доповнюють як історіографію та джерельну базу, так і теоретичні аспекти української культури.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні концептуального підходу П. Куліша до проблеми «національного» як до першооснови національної ідеї.

Виклад основного матеріалу. На початку ХІХ століття В. Гумбольдт представив національне як теоретичну проблему лінгвістики і сформулював тезу про існування особливого мовного світогляду як окремої науково-філософської проблеми. Він же передав естафету наукового інтересу до національного на кілька століть уперед, вважаючи, що «...варто спочатку вивчити народи в їхній своєрідності, вивчити їхню діяльність і складові частини мов, потім, довірившись почуттю, створити собі образ і вже тоді, наскільки це можливо, втілити його в слова... Відмінності у характері мов якнайкраще виявляються у духовній сфері і способі мислення та сприйняття. Різні за своєю суттю і впливом на пізнання і почуття мови насправді втілюють різні світогляди» [4, 370-381]

Наступним кроком науки в цьому напрямку стала теорія «психології народів», засновниками якої були німецькі вчені В. Вундт, Г. Штейнталь і М. Лацарус. Основна її теза звучала так: «Головна сила історії – народ або «дух цілого», що виражає себе в мистецтві, релігії, мові, міфах, звичаях тощо. Інди-

відуальна ж свідомість є лише його продуктом, ланкою певного психічного зв'язку». Завдання полягало в тому, щоб «пізнати психологічно сутність народу, відкрити закони, за якими відбувається духовна діяльність народу» [15].

Так само крізь призму мови розглядав проблему національного і відомий український мовознавець О. Потебня. На його думку, "мова нерозривно пов'язана з культурою народу. Мова – це витвір «народного духу»... Народність – це те, що робить відомий народ народом, – полягає не в тому, що втілюється в мові, а у тому, як саме втілюється [11].

Мова для нього – не лише відмінна, але й формуюча ознака будь-якого народу, оскільки її функція не лише фіксувати уже готові думки, але й творити їх. З точки зору О. Потебні, втрата народом своєї мови рівносильна втраті його власної духовності.

З початку 60-х рр. ХХ ст. проблемою типології культур у різних проєкціях займалися такі дослідники, як Л. Баткін [1], Г. Гачев [2], А. Гуревич [6], Г. Кнабе [7], І. Кон [8], та ін.

Новим етапом у вивченні національного стала теорія етногенезу, сформульована Л. Гумільовим. Використання деяких її положень в культурології при дослідженні типології культур дає науці змогу крім загального вектора розвитку цивілізації визначити новий історико-культурний вимір, новий простір, властивий кожному етносу окремо.

Одним з найбільш дискусійних формулювань національного в науці є «національний характер». На думку Л. Гумільова, це питання може бути частково вирішене за його коректної постановки. Висунуте вченим положення про «етико-поведінкову домінанту» дає змогу, з огляду на залежність її змісту від кожної фази етногенезу, розглядати національний характер не як одвічно заданий і незмінний комплекс, а у вигляді відомої формули розвитку цього комплексу, який має унікальні перемінні розміри, від яких і залежить неповторність нації. За словами вченого, «психічний склад етносу, який прийнято називати “національний характер”... змінюється з кожною фазою етногенезу як у людини з віком» [5].

Якщо перші спроби науки зафіксувати "національний характер" (вони відносяться ще до минулого століття – Л.Г.) здійснювалися шляхом описання й зіставлення і стосувалися очевидного, поверхневого шару ментальності (наприклад, етнографія – Л.Г.), то зусилля сучасних вчених спрямовані вглиб культури, у її «підсвідомість» (етнопсихологія, етносоціологія, етнолінгвістика). У даній ситуації доречно провести аналогії у вивченні фольклору – від сприйняття окремих прикмет до описання комплексу властивостей шляхом аналітичного проникнення до споконвічної матриці фольклору як особливого типу культури і специфічного вираження даного типу мислення.

В оригінальній концепції Г. Гачева національне виглядає як космо-психологос і трактується як національний образ світу. За його теорією "кожний бачить єдине влаштування буття (інтернаціональне) в особливій проєкції, яку називають "національними образами світу". Це – інваріант єдиної світової цивілізації, єдиного історичного процесу. Будь-яка національна цілісність є космо-психо-логос, тобто єдність природи, складу, психіки та мислення... Націо-

нальний образ світу складається в пантеонах, космогоніях, простежується у виборі основних архетипів-символів у мистецтві".

Під етносом слід розуміти соціально-біологічні виміри народу, а під національністю – його географічне розташування (варіант етногенезу – японський, німецький і т.д.) Якщо розглядати ці категорії в термінах граматики, то етнос виступає як іменник, а національність – як прикметник. [2, 11-12].

Забезпечення цілісності особистості протягом усього життя в історичних умовах, які весь час змінюються, – головне призначення індивідуальності як психологічної функції. З одного боку, індивідуальність являє собою відносно замкнену, відносно стійку систему, внутрішньою функцією якої є регулювання всіх властивостей людини, забезпечення її цілісності; з іншого боку – це відкрита для взаємодії зі світом система, зовнішньою функцією якої є регулювання середовища. По суті, не лише психологічна, але й історична функція особистості визначає її системні властивості, що слугує підставою для розглядання історико-культурних аспектів процесу індивідуалізації. Не випадково інтерес до феномену індивідуальності як особистісної цілісності першими виявили психологи, працюючи над історичним матеріалом. Але для культурологів функціонування індивідуальності, яке є найважливішою причиною історичних змін, уможливує дослідження руху людини до власної цілісності і гармонії, руху, що має історичний ефект. У своєму прагненні до збереження особистісної цілісності індивідуальність приречена на історичні дії.

Роль мови у формуванні та збереженні етносу як тієї інформаційної системи, що виокремлює в житті людини найсуттєвіше, акцентує увагу людини на значимих аспектах та феноменах буття. Будь-який елемент дійсності, освоєний в процесі людської діяльності, стаючи елементом певної культури, набуває значення для окремої соціальної спільноти, а також окремої особи – члена цієї спільноти. Ці відмінності знаходять відображення у мові. Кожен народ як носій певної мови має свою мовну картину світу – вироблені віками, у процесі практичного освоєння дійсності, уявлення людини про світ.

Підсумком людського розуміння виступає цілісний образ світу, який акумулює не лише результати пізнання, а й все розмаїття чинників, які утворюють контекст людської діяльності. Світ – це, насамперед, сфера людського буття, це світ людини. Центром світу є людина, зміст і система її смисложиттєвих реальностей, а межа – границі доцільної, суспільно-історичної практики по засвоєнню об'єктивної реальності.

Картини світу у складі культури завжди набувають особистісного характеру, дозволяючи вписати до світобачення людини її світоставлення. У зв'язку з цим до поля нашого дослідження включено систему таких морально-світоглядних категорій, як віра, надія, любов, мрія, ставлення до смерті тощо. Це обумовлює навмисно виділене моральне забарвлення всього системного кола проблем філософської культури. Очевидно, найбільш адекватно суть філософської культури виражає поняття "мудрість", яка традиційно характеризується як "переживання морального порядку". На відміну від чистого знання, "мудрість не розуміє, що пізнання може бути заради самого пізнання

– воно повинно бути морально виправданим і має неодмінно втілюватися у практику життя".

У другій половині XIX ст. активізувалася просвітницька діяльність журналів "Основа" та "Київська старовина", де працював П. Куліш; було відкрито Чернівецький університет; науковці Харківського, Одеського університетів провадили історичні та етнографічні розвідки.

Розвиток вищої та середньої освіти, організація українських недільних шкіл, видання українською мовою популярних брошур з природничих наук, медицини, географії, історії, права, з одного боку, накопичення й публікації пам'яток українського фольклору й етнографії, історії писемності і мови зумовили значний успіх. Саме ця різнобічна цілеспрямована діяльність сприяла філософському осмисленню проблем української культури взагалі і художньої зокрема, що значно вплинули на формування професійної культури і на світобачення її діячів, у тому числі П. Куліша.

«Поняття ментальності,– пише О. Гуревич,– означає наявність у людей того чи іншого суспільства, що належать до певної культури, певного загального "розумового інструментарію", "психологічного оснащення", які вчать по-своєму сприймати й усвідомлювати своє природне і соціальне оточення і власне себе». [6, 56-57].

На той час значно підвищилася суспільна роль історичних знань, розширюється проблематика історичних досліджень, коло джерел, які в них використовувались, і, відповідно, змінилися підходи і методи вивчення минувшини. Неможливо переоцінити історичне значення українських усних народних творів у справі відродження національної культури, формування національної ідеї, створення програм соціального і національного визволення українського народу. Та все ж через творчість українських письменників кінця ХУІІ – початку ХІХ ст. (І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітку-Основ'яненка) проходить намагання довести самотність української культури і мови, підкреслити те, що життя українського народу відзначається духовним багатством, колоритом та оригінальністю. Нерозривно пов'язане з природою, землею, волею. Однак вони виходили лише з емпіричних фактів самотності української ідеї, українського характеру образно-художньої форми і не могли сформулювати їх якомога суттєвіше, на рівні філософської рефлексії.

Визначаючи український народ суб'єктом історичної дії, усвідомлюючи ідею України та її історичну долю, кирило-мефодіївці виступили за знищення соціального та національного гноблення слов'янських народів, проголосили головні цінності, на які має орієнтуватися розвиток української нації – Бог, мир, воля, рівність, братерство народів, гармонія з природою, повага до рідної Землі, до України.

Д. Чижевський підняв проблему співвідношення національного і загальнолюдського у розвитку людства, відзначивши, що людське суспільство можливе лише у тому, що існують різноманітні люди і різнобарвні типи людей, у тому числі – національні, в яких виявляються загальнолюдські цінності. «Кожна нація,– писав він,– є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Але лише в цих обмеженнях» [14.]

Світобачення П. Куліша виражає не лише спільність теоретичних уявлень людини про світ, але й спільність практичних прагнень, тих цілей і завдань, які вона ставить перед собою у своїй суспільно-практичній діяльності. Світобачення містить у собі теоретично усвідомлений вираз практичної позиції людини у світі, зв'язку з нею як практично діючого суб'єкта.

П.Куліш, проповідуючи українську національну і духовну свободу, черпав тверду віру у могутність української нації, спроможну чинити опір всілякому насильству, відродитися після будь-якого занепаду. Не лякають Куліша, не позбавляють оптимізму злидні, пережиті українським народом, бо «нема, – каже він, – такої безодні, з котрої б не виکارбалась нація моральною перевагою над стихійною силою, над силою незапрацьованого чесно багатства і над силою влади, неоправданої філософією природи». [9, 78]

Якщо взяти до уваги, що традиційна картина світу, тобто уявлення про світ і його закони, які впродовж віків органічно поєднуються зі свідомістю, виступають як формотворче начало людської діяльності, значною мірою визначаючи характер мислення і те, що цим мисленням створюється, тип духовного виробництва, то й починати слід з аналізу картини світу. Це дозволить повніше пізнати й зрозуміти, чим різняться національні культури і як вони взаємодоповнюються, утворюючи єдине ціле на рівні культури світової.

Яка фізична картина світу, така й свідомість, оскільки остання, як відомо, є суб'єктивний образ об'єктивного світу. На думку Гегеля, «яка людина, такий і світ, і який світ, така й людина: один акт створює обох». [3]

Переживаючи найрізноманітніші філософські захоплення, він залишався вірним собі й віддалявся від «марної зовнішності», наближаючись до «абсолютного» і «прекрасного», замикаючись у світі мрій, пишних фантазій про любов і приязнь, радіючи, що «божественна ідея живе в людині», був свідомим того, що йому судилося бути носієм людяності, апостолом істини і знання. Вище розуміння про людину вимагало постійної роботи над собою, якнайшвидшого очищення від усього порочного.

Наукова новизна. Виявлено культурологічний характер інтерпретації П. Кулішем проблеми національного та специфіковано картину світу у його історіософському світобаченні;

Сумніви і були романтичними стражданнями справжнього романтика і мрійника – П. Куліша, які криються в деяких ліриках з першої збірки поета «Досвітки» (1862).

Як правило, поняття «картина світу» застосовується до періоду нового часу та його історико-культурної ситуації, пов'язаної з різким розмежуванням науки і мистецтва. А якщо предметом вивчення стають «етичні уявлення далеких історичних епох, які складають суть їхнього самопізнання, їхнього погляду на всесвіт» [12, 3], то йдеться про міфологічну модель світу, яка на думку В. Топорова, є «скороченим та спрощеним відображенням усієї суми уявлень про світ всередині даної традиції, узятих в їхньому системному й операційному аспектах» [12, 161].

Функціонування образу-поняття пов'язане з аналогічним, запропонованим Г. Кнабе: «Існує елемент-ядро, що визначає роботу системи. Особливістю

системи в такому випадку буде не унікальність центрального елемента (або набору елементів), а неповторність комбінації і сполучення даних елементів. До цього треба додати, що підсумки філологічних пошуків на різному матеріалі свідчать, що "культурна свідомість" невіддільна від мовної» [13, 9-10].

При створенні картини світу в тій чи іншій галузі науки, побудові загальнохудожньої моделі, слід враховувати, що їхньою основою завжди буде мовна картина світу, що являє собою ту єдину «мову», до якої можна природно звести основний зміст культури з різних її сфер [10, 27-28].

Висновки. Шукання Куліша та його хитання були викликані сумнівами в тому, що власне належить до глибокого єства людини, а що лише поверхнею. Як важливу складову картини світу П.Куліша ми розглядаємо релігійну картину світу, яка здатна відбити суспільно-політичні погляди П.Куліша, його «українофільство» під час формування світобачення і його релігійних переконань, яка є певним вирішенням проблеми національного на шляху еволюції його історіософського світобачення і визначення ним в подальшому національної ідеї.

Література

1. Баткин Л. М. К спорам о логико-историческом определении индивидуальности / Л. М. Баткин. – Электронный ресурс. – Режим доступа. – http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/odiss/15.php
2. Гачев Г. Национальные образы мира. Космо-психо-логос / Г. Гачев. – М.: Прогресс, 1995 – 480 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет/ Гегель Г.В.Ф. : В 2-х т. – М., 1970. – Т.1. – С.385
4. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 507 с.
5. Гумилев Л.Н. Из истории Евразии. – М.: Искусство, 1993. – 80 с.; Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – М.: Танаис, 1994. – 544 с.
6. Гуревич А.Я. Вопросы культуры в изучении исторической поэтики // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения. М.: Наука, 1986. – С.153-167.
7. Кнабе Г. Диалектика повседневности / Г.Кнабе. – Электронный ресурс. – Режим доступа. – http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/Kna be_DialPovs.php
8. Кон И.С. Национальный характер – миф или реальность? // Иностранная литература. – 1968. - №9 – С. 215-230
9. Куліш П. Збірник праць для видавання пам'яток новітнього письменства /Ред. С.Єфремова.– К., 1927.– 200 с.
10. Постовалова В.И. Мировоззренческое значение понятия "языковая картина мира" //Анализ знаковых систем, история логики и методологии науки: Тез. докл. IX Всесоюз. совещ. – К.: Наукова думка, 1986. – С.31-32
11. Потебня А.А. О национализме // Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993. – С.186-190.
12. Топоров В.Н. Модель мира // Мифы народов мира. – М.: Сов. энциклопедия, 1992. – Т.2. – С. 161-164.
13. Франко І. Хуторна поезія П.А.Куліша // Світ. – 1882. – №15 (3). – С.267-273.
14. Чижевський Дм. Нариси з історії філософії на Україні. – Мюнхен, 1993. – 175 с.]
15. Швецова А.В. Национальный характер как феномен культуры. – Симферополь: Таврія, 1999. – 265 с.
16. Щербатюк О. Культурологічні погляди П.Куліша в світі сучасного українознавства //Творчі та ідейні шукання П.О.Куліша в контексті сьогодення. – К.: "МП Леся", 2000. – С.95-99.

References

1. Batkin L.M. For disputes about the definition of logical and historical identity (1989).– Retrieved from.– http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/odiss/15.php[in Russian].
2. Gachev G. National images of the world. Kosmo-psyho-logos (1995). Moskva : Progress [in Russian].
3. Gegel`G.V.F. Works of different years (1970) Moskva [in Russian].
4. Humboldt V. Language and Philosophy of Culture. (1985). Moskva : Progress [in Russian].
5. Gumilev L.N. (1994). Ethnogenesis and biosphere of the Earth. Moskva : Tanais[in Russian].
6. Gurevich A.Я. (1986). Cultural Issues in the study of historical poetics. Moskva : Nauka. [in Russian].
7. Knabe G. The dialectics of everyday life Retrieved from. – http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/Knabe_DialPovs.php[in Russian].
8. Kon I.S. (1968). National character - myth or reality. 9. 215-230 [in Russian].
9. Kulish P. (1927). Proceedings for issuing monuments of modern literature S.Iefremov.Kyiv. [in Ukrainian].
10. Postovalova V.I. (1986). Worldview meaning of "linguistic picture of the world"Kyiv: Naukova dumka. [in Russian].
11. Potebnia A. (1993). About nationalism. Kyiv : Sinto. [in Russian].
12. ToporovV.N. (1992). Model of the world // Мифы народов мира. – Moskva: Sov. entsiklopedia. [in Russian].
13. Franko I. (1882). Hutorna poetry P.A. Kulisha // Svit. 15 (3). 267-273. [in Ukrainian].
14. Chizgevskiy Dm. (1993). Essays on the History of Philosophy at Ukraine. Miunkhen. [in Ukrainian].
15. Shevtsova A.V. (1999). National character as a cultural phenomenon.Simferopol` : Tavria. [in Ukrainian].
16. Shcherbatiuk O. (2000)Cultural views P.Kulish in the world of contemporary Ukrainian. Kyiv: "MP Lesia". [in Ukrainian].

УДК 398.2 (477)+008

*Денисюк Жанна Захарівна,
кандидат культурології, начальник відділу наукової
та редакційно-видавничої діяльності
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
ORCID: 0000-0003-0833-2993
jannet_d7@ukr.net*

ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ЗНАЧЕННЯ ВЕРБАЛЬНОГО ПОСТФОЛЬКЛОРУ

Метою роботи є дослідження вербальних жанрів постфольклору та їх ціннісно-сміслових значень, що опосередковуються комунікативними практиками в мережі інтернет. Методологія дослідження полягає в застосуванні аналітичного, структурно-лінгвістичного, семіотичного та культурологічного методів у вивченні зразків вербальних жанрів постфольклору, які, хоча й частково зберігають традиційну наративну структуру, все ж різняться за своїм змістовим наповненням. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на основі типологічних характеристик вербального постфольклору, який формується й опосередковується інтернет-комунікацією, виявлено жанрову прина-